

Democracy, Islam and Secularism in Turkey

Adem Bölükbaşı¹

Yazar: Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan

Yayınevi: Columbia University Press New York, 2012, s. 206.

Türkiye son on yıldır yaşamaya devam ettiği tek parti iktidarı döneminde Avrupa Birliği'ne uyum, makroekonomik istikrar ve büyüme, militarist vesayetle mücadele, Kürt sorununda demokratik çözüm, alevi taleplerinin müzakeresi gibi çok farklı alanlarda gelgitli süreçler yaşamıştır. Şüphesiz bu süreçlerin içerdiği imkân ve sınırlılıkların tarihî kökenleri, konjonktürel yönleri, kurumsal kaynakları, iç ve dış politika arasındaki dengeyle olan ilişkisi gibi hususlar söz konusu gelgitlerin ana sebeplerini oluşturmaktadır. Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan tarafından derlenen bu çalışma, Türkiye'de demokratikleşmenin son on yıllık kritik evresini din ve sekülerizm eksenine ilişkilendirerek değerlendiren makaleleri içermektedir.

Bu çalışma 2008-2009 yıllarında düzenlenen bir dizi uluslararası konferansa dayanmaktadır. Daha sonra 2010 yılında yaşanan gelişmeleri de kapsayacak şekilde yeniden gözden geçirilerek nihaî haline ulaşmıştır. Ele alınan konuların doğası gereği bu eserde tarih, hukuk, sosyoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler gibi farklı disiplinlerin bakış açılarını bir araya getiren bir yaklaşım sergilenmiştir. Bu kapsamda eser, çalışmanın temel amacını özetleyen bir giriş bölümü ve sekiz makaleden oluşmaktadır. Giriş bölümünde temel amaç Türkiye'nin uzun süredir tartıştığı yeni anayasa sürecindeki tartışmalara katkı sağlamak olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede demokratikleşme, Kürt sorunu, sivil-asker ilişkileri ve din-sekülerizm ilişkileri gibi temel meselelerle ilgili ayrıntılı değerlendirmeler yapılması hedeflenmektedir.

Sırasıyla Osmanlı çoğulculuğunu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesi niteliğindeki Kemalizm'i ele alan ilk iki makale tarihî mirasın yeniden değerlendirilmesine yönelik çalışmalardır. Birincisi bir imparatorluk deneyimi olarak Osmanlı'nın çeşitlilikleri nasıl yönettiği ve farklı tarihî ve toplumsal

¹ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Ana Bilim Dalı, adembolukbası@gmail.com.

şartlarda gerçekleşen bu yönetim tarzının “Osmanlı hoşgörüsü” olarak klişeleşen biçimiyle günümüz Türkiye’inde ne ölçüde kullanışlı olabileceğini tartışan “*Rethinking Ottoman Management of Diversity: What Can We Learn for Modern Turkey?*” adlı çalışmadır. Karen Barkey’in buradaki temel iddiası, Osmanlı çoğulculuğunun henüz devletin kuruluş sürecinden itibaren bir ideal tip olarak değil organizasyonel bir gereklilik şeklinde ortaya çıktığıdır. Şöyle ki ilk kuruluş evresinden beri devlet, sürekli “öteki”yle karşılaşmasının bir sonucu olarak, kendisi Sünnî İslâm inancını benimsemiş olsa bile heterodoksiye ve farklı din ve mezheplere karşı belli bir hoşgörüyle yaklaşan yönetim anlayışını benimsemiştir (s. 17). Öte yandan Osmanlı’da devlet-din ilişkisinde din bir kurum olarak daima devlete tâbî bir konumda olmuştur. Bu etkenlerin bir sonucu olarak Osmanlı’nın millet sistemi temelinde yürüttüğü çoğulculuk politikasının 19. yüzyıla kadar ana omurgası aynı kalmakla birlikte, esnek bir biçimde farklı dönemlere özgü şartlara göre değişebildiğini ifade edilmektedir. Günümüz Türkiye’inde anayasal düzeyden başlamak üzere üniter olarak tanımlanan devlet etrafında tek parça bir yapı şeklinde algılanan toplum modelinde ise dinin örgütleyici bir güç olarak değil daha çok devlet eliyle tek parça bir toplum modeli oluşturmanın bir aracı olarak görüldüğü ileri sürülmektedir.

Tarihî mirası değerlendiren ikinci makale Şükrü Hanioglu’nun “*The Historical Roots of Kemalism*” adlı makalesidir. Yazar, Kemalizm’i 2. Meşrutiyet Dönemi’nden beri keskin biçimde süregelen bilimci, Batıcı ve milliyetçi bir düşünce bloğu olarak tanımlamaktadır. Öte yandan bunu CHP’nin altı okuyla da vasıflandırılabilir, sağ ve sol versiyonları da olan hayli muğlak bir ideoloji olarak tanımlamaktadır. Yazar bu eksende sırasıyla Kemalizm’in bilimciliğinin, batıcılığının ve milliyetçiliğinin kökenlerini irdelemektedir. Bunu yaparken 1923-1938 yılları arasındaki 15 yıllık dönemde gerçekleştirilen “Türk İnkılâbı”, bu inkılâp etrafında dönemin devlet adamı ve entelektüellerinin görüşleri ve bu dönemin arka planı olarak Jön Türkler’den bu yana devam eden düşünce akımları esas alınmıştır. Kemalizm’in bilimciliğinin Jön Türk aydınına özgü materyalist ve dine soğuk bakan tavra dayandığını belirten yazar, bu tavrın dini toplum hayatından kaldırmaktan ziyade bir sivil din olarak medeniyet dininin veya Türk İslâmı’nın icad edilmesini hedeflediğini iddia etmektedir. Benzer şekilde Kemalist Batıcılığı da, kökleri 2. Meşrutiyet Dönemi Batıcılığı’na uzanan bir medeniyet dönüşümü projesi olarak değerlendiren yazar, Kemalist milliyetçiliğin ise bizzat Mustafa Kemâl’in yorumuna dayanan, kendine özgü bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmektedir. Buna göre Kemalist milliyetçilik bilimci bir açıklamaya dayanan ve dinî aidiyetin yerini alacak bir model öngörmektedir ki bu model farklı bir tarih kavramsallaştırmasının ürünü olan ve

İslâm öncesi Türk tarihini ve eski Anadolu medeniyetlerini öne çıkaran Türk Tarih Tezi'nde belirginleşmiştir.

Tarihsel kökenleri ele alan iki makalenin ardından Ergun Özbudun'un "*Turkey – Plural Society and Monolithic State*" adlı makalesi, önceki makalede ortaya konan kurucu felsefenin ülkenin sahip olduğu çoğulculuğun siyasî ve hukukî sisteme yansımamasının ve tekil toplum algısının başlıca sebebinin oluşturduğunu iddia etmektedir. Yazar, 19. yüzyıldan itibaren yaşanan imparatorluğun toprak kayıpları, Ermeni Tehciri, Mübadele, 6-7 Eylül Olayları gibi toplumu tekilleştirici bir dizi olayın ardından yine de varsayıldığı biçimde homojen olmayan Türkiye toplumunun Alevî kimliği, Kürt kimliği ve İslâmî kimlik konusunda yaşadığı krize değinmektedir. Bu bağlamda Kemalist mirasa dikkat çeken Özbudun CHP parti programlarından yola çıkarak erken Cumhuriyet döneminde resmî ideolojinin nasıl şekillendiğini ele almaktadır. Son dönemde hukuk sistemi içerisinde sivil toplumun gelişimine zemin hazırlayan düzenlemelerin gerçekleşmesi Özbudun'a göre gerek Kemalist mirasın ve gerekse bunun bir restorasyonu niteliğindeki 1982 anayasasının aşılabilmesi için bir imkân oluşturmaktadır. Bu bağlamda geniş kapsamlı ve anayasal düzeyde bir dönüşümün gerçekleşmesi elzemdir. Özbudun bu dönüşüm bağlamındaki değerlendirmelerine 2007 yılındaki anayasal krizi irdelediği makalesinde yer vermektedir. "*The Turkish Constitutional Court and Political Crisis*" adlı makalede yazar 1982 Anayasası'nın, Kemalist mirasın üç ana esası olan merkezîyetçi, milliyetçi ve laik özelliklerinin damgasını taşıdığını iddia etmektedir. Özbudun bu anayasanın "toprak bütünlüğü" yerine "ulusal bütünlük", "Türkiye Cumhuriyeti" yerine "Yüce Türk Devleti" gibi muğlak ve "kutsal" ifadeler kullandığını ve "kanunla yasaklanmış diller" gibi sert ifadelerle de temel yapısı itibarıyla bir "kültürel soykırım" içerdiğini iddia etmektedir (s.151-152). Yazar Millî Güvenlik Kurulu ve Anayasa Mahkemesi'nin rejimi garanti altına almaya ve millete karşı devleti korumaya yönelik yapılar olarak tasarlandığına dikkat çekerek, bu kurumların diğer hiçbir Batılı demokraside rastlanmayan bir laiklik tanımıyla sekülerizmi sadece hukukî bir ilke olarak değil bütün bir yaşam biçimi olarak tanımladıklarını belirtmektedir. Özbudun Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde yapılan reformlarla AKP tarafından bu kurumlarda gerçekleştirilen dönüşümlerin bu yapılarla birlikte siyasette de büyük bir demokratikleşme getireceğini ifade etmektedir.

Kitabın editörleri Ahmet T. Kuru ve Alfred Stepan'a ait "*Laicite as an 'Ideal Typ' and a Continuum*" adlı makale Türkiye'nin sekülerizminin benzersiz bir örnek olduğuna dair herkesçe kabul edilen tespiti açıklayan ampirik bir

değerlendirmeye dayanmaktadır. Bu ampirik değerlendirme Fransa, ve laiklik modelleri itibariyle onu örnek alan iki ülke olan, Senegal ve Türkiye örneklerini mukayese etmektedir. Çalışmalarında Türkiye'nin neden Senegal'e göre Fransız laikliğinin daha dışlayıcı bir versiyonunu ürettiği sorusunu soran Kuru ve Stepan, çoğul sekülerizmler içerisinde daha baskıcı bir modeli içeren Türkiye örneğinin, 19. yüzyıldan beri süregelen modernleşme tarihi boyunca devam eden dinî ve seküler elitler arasındaki çekişme sonucunda şekillendiğini belirtmektedir. Buna göre dinin toplumsal hayattan ve kurumlardan bireyin vicdanına çekilmesi gereken, sadece inançla ilgili bir husus olduğu görüşü Cumhuriyetin laiklik politikasını belirleyen temel görüş olmuştur.

“*A New Politics of Engagement: The Turkish Military, Society and the AKP*” adlı makalesinde, Türkiye’de demokratikleşmenin bir başka boyutunu ele alan Ümit Cizre, laik devletin koruyucusu ve kollayıcısı konumundaki TSK ile son on yılın iktidar partisi AKP arasındaki ilişkilerden hareketle ordu, siyaset ve toplum arasındaki ilişkinin değişen yapısını irdelemektedir. Yazar öteden beri Ordu’nun cumhuriyet değerleri adına geleneksel toplumu medenileştirici bir misyon üstlendiğini ileri sürmektedir. Yazara göre, 1980 ve sonrasında Türk-İslâm sentezi ekseninde dindar kesimlere karşı geliştirilen popülist ve kapsayıcı dil, 28 Şubat’ta Ordu’nun güvenlikçi söylemi toplumsal denetimin bir aracı olarak yeniden öne çıkarmasıyla tersine dönmüştür. Ordu’nun popülizmi son on yıllık AKP iktidarı döneminde biçim değiştirmiş ve önce gerici ve “çağdışı” bir yaşam biçiminin topluma egemen olacağı yönündeki fikirleri yayan ve daha sonraki evrede yazarın “Quamingos” olarak adlandırdığı askerî yapıya benzer sivil toplum kuruluşlarını öne çıkaran yeni bir seküler cephe oluşturmaya çalışılmıştır (s. 140). Yazar bu yeni düzlemde Ordu’nun, geniş toplum kesimlerini ikna eden muhafazakâr siyasete karşı, konvansiyonel askerî müdahaleler yerine seküler kamusal yaşam adına toplumun ikna edilebilmesi için Kemalist gruplara ulaşılması ve onların seferber edilmesi ekseninde toplumdaki yerini yeniden tanımlamaya çalıştığını ifade etmektedir.

Türkiye’nin son on yılda AB’ye uyum sürecini ele alan “*Turkey’s Accession to the European Union and the Role of the Justice and Development Party*” adlı makalede Joost Lagendijk AKP dönemindeki Avrupa Birliği’ne uyum politikalarını üç döneme ayırmaktadır. Bu kapsamda 2003-2004 dönemini altın yıllar, 2005-2007 dönemini yavaşlama dönemi ve 2008-2009 dönemini ikinci reform dönemi olarak değerlendirmektedir. Yazar’a göre post-islamist AKP iktidarının AB’ye uyum süreciyle ilgili olarak yürüttüğü politika iç ve dış politikadaki dinamikler arasında bir denge siyaseti şeklinde ilerlemektedir. Bu yüzden sürekli gelgitlere açık bir yapısı vardır. Halen ifade özgürlüğü, asker-

sivil ilişkileri, Kürt ve Alevi kimliği gibi konularda devam eden açılım ve müzakere süreçleri AKP'nin ne geleneksel İslâmcı siyasetin basitçe bir devamı ne de tamamen AB sürecine eklenmiş bir siyasî hareket olduğunu göstermektedir.

Bu eserin en son ve bence en ilginç ve özgün makalesi olan “*The “Turkish Model” in the Matrix of Political Catholicism*” adlı çalışma Stathis N. Kalyvas'ın Avrupa Hristiyan demokratlarıyla Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve onun toplumsal kökenleri arasında paralellikler kurduğu bir model sunmaktadır. Avrupa'da Hristiyan Demokrasi'nin yükselişiyle ilgili çalışmaları olan Kalyvas bize Hristiyan demokratların 19. Yüzyıl Avrupa'sında nasıl liberal ve seküler demokralilere karşı yeni bir seçenek olarak ortaya çıktıklarını göstermektedir. Buna paralel olarak Türk modernleşmesinde yeni yükselen ılımlı İslâmcı akımın da eski seküler model yerine liberal reformlara dayanan bir demokratikleşmeyle yeni bir muhafazakâr modernleşme anlayışını getirdiğini ifade etmektedir. Kalyvas bu yeni Türk modelinin, siyasî hareketleri marjinalize etmek yerine demokratik sürece dâhil olma imkânlarını onlara açmakla mümkün olabildiğini ve bunun Arap ve İslâm dünyasına örnek teşkil edebileceğini ifade etmektedir.

Yeni anayasa tartışmalarının hâlihazırda devam ettiği ve sürekli sekülerizm, din, askeri vesayet ve kimlik sorunları ekseninde toplumsal müzakere zemininin açık olduğu şu günlerde bu çalışma son on yılın tartışmalarını ve yaşanan süreçlerin tarihî, sosyolojik ve hukukî boyutlarını ortaya koyarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmuştur. Özellikle laiklik, muhafazakâr demokrasi, askerî vesayet, çoğul sekülerizmler gibi konularda teorik tanımlamalardan öteye giderek diğer ülke örnekleriyle ampirik mukayeselere ve yeni kavramsallaştırmalara yer veren makaleler içerdiği için ayrıca önemlidir.

Ancak bu çalışmada özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının son yıllarındaki söylem ve icraatlarıyla Cumhuriyet'in kuruluş felsefesindeki bazı çelişkileri farklı bir biçimde yeniden üretmeye başladığı örnekler yeterince değerlendirilmemiştir. AKP tarafından ortaya konan politikaların özellikle Sünni İslâm ekseninde örgütlenmiş olan din anlayışına dayanan doğası ve 1982 Anayasasının kötü şöhretli mirası karşısında seçmeci bir tavırla yapılan anayasa değişiklikleri yeterince problematize edilmemiştir. Bu bağlamda dışarıdan bakan bir göz olarak Lagendijk'in eleştirileri önem kazanmaktadır. Öte yandan, AKP'nin mirasçısı olduğu İslâmcı hareket gibi iddialı bir İslamcılık yerine daha ılımlı bir İslamcılık modelini benimsediği aşığı yukarı bütün makalelerde ortak

bir görüş olarak sunulmasına karşın, AKP'nin resmî ideolojisi olan muhafazakâr demokrasinin ve onun politika düzeyinde ortaya çıkan karşılıklarının eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi konusunda eksik kalmıştır. Sonuç olarak bu çalışma belli eksikliklerine rağmen farklı disiplinlerin sağladığı geniş perspektifiyle son on yılda demokratikleşme, laiklik ve din ekseninde yaşanan gelişmelere ve tartışmalara ışık tutmaktadır.